

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К.Д. УШИНСЬКОГО»

ЛЕБЕДИНСЬКИЙ ЕДУАРД БРОНІСЛАВОВИЧ

УДК: 159.9.072:378.146

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ
ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА В УМОВАХ РЕКРЕАЦІЇ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Одеса – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Симоненко Світлана Миколаївна,
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського»,
завідувач кафедри психології розвитку і соціальних комунікацій.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
Моляко Валентин Олексійович,
Інститут психології імені Г.С.Костюка
НАПН України, завідувач лабораторії психології
творчості;

кандидат психологічних наук, доцент
Гузенко Віра Анатоліївна,
Одеський національний політехнічний
університет, доцент кафедри соціальної
роботи та кадрового менеджменту.

Захист дисертації відбудеться «02» липня 2016 р. о 9.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.03 у Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К.Д.Ушинського за адресою: 65020, м.Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського за адресою: 65020, м.Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий «01» червня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Бабчук О.Г.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Стрімкі перетворення сьогодення, що характеризують сучасну ситуацію в нашій країні, потребують від кожної людини власних швидких змін, постійного росту та творчого розвитку, щоб приносити користь суспільству та бути затребуваним. Суспільство зацікавлено в творчих особистостях, адже вони створюють творчий продукт. Від «творчого потенціалу» сьогоднішніх школярів, його розвитку, залежить майбутнє нашої країни та суспільства в цілому. Тому, однією з найбільш важливих проблем сучасного суспільства є формування духовно багатой, гармонійно розвинутої, творчо обдарованої особистості. Вирішення даної проблеми неможливе без розвитку творчого потенціалу у майбутнього молодого покоління, так, як це сприяє розвитку творчого мислення, творчої самореалізації, їх творчої активності і формуванню мотивації до інтелектуальної та творчої діяльності.

Аналіз наукової літератури свідчить, що термін «потенціал» досить широко використовується в різних галузях сучасного знання. Традиційно цей термін розглядають як узагальнену здатність, можливість, силу; джерела, засоби, що можуть використовуватися для досягнення певної мети; можливості окремої особистості, суспільства, держави в певній галузі. В психологічній науці феномен «потенціал» розуміється як провідна характеристика спроможності людини, що становить її внутрішню, духовну енергію і діяльну позицію, спрямовану на творче самовираження, самореалізацію людських сутнісних сил. Сутність поняття «творчий потенціал» вказує на зв'язок особистості і творчості через її індивідуальні якості, мотиваційну структуру, ціннісні орієнтації, активність. Творчий потенціал розглядається як процес самореалізації особистості, у ході якого потенційні можливості опредметнюються у результатах діяльності, як категорійна форма творчої активності особистості (С.Л. Рубінштейн), як активне особисте ставлення до творчої діяльності.

Проблему творчих здібностей вивчали В. М. Бехтерева, В. М. Вільчек, Дж. Гілфорд, В. М. Дружинін, О. О. Леонт'єв, С. Д. Максименко, В. О. Моляко, Б. П. Нікітін, Я. А. Пономар'єв, Б. М. Теплов, П. Торренс та інші. На сучасному етапі розвитку психологічної науки проблема творчого потенціалу розкривається в дослідженнях Д. Б. Богоявленської, Е. де Боно, А. В. Брушлінського, І. П. Волкова, Г. В. Глотова, А. Б. Коваленко, А. Н. Лука, О. М. Матюшкіна, В. О. Моляко, А. І. Савенкова, М. В. Саврасов, С. М. Симоненко, А. А. Хорошуна, Є. Л. Яковлевої, В. М. Ямницького та інших, а також зарубіжних дослідників розвитку креативного потенціалу, таких, як: Д. Рензулі, Д. Фельдхьюсен, Т. Любарт, Р. Гілфорд, Э. Фромм, Е. Торренс, А. Маслоу, М. Генрі, У. Рассел та інші. В означених дослідженнях особлива увага приділяється виокремленню сутнісних характеристик творчого потенціалу особистості, розгляду структури та принципів формування та розвитку.

Незважаючи на цілий ряд наукових досліджень креативності особистості, її «творчого потенціалу», ця проблема не є достатньо вивченою. Однією з таких недостатньо досліджених є проблема, якій присвячене наше дисертаційне дослідження на тему: «Особливості розвитку творчого потенціалу особистості школярів в умовах рекреації».

Зв'язок дослідження з науковими планами, програмами, темами. Тема дисертаційного дослідження обрана відповідно до наукової програми кафедри психології розвитку та соціальних комунікацій «Психологічний супровід розвитку особистості школяра в рекреаційний період в контексті інноваційних технологій» (номер державної реєстрації 0109U000191), що входить до тематичного плану Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Тема дисертації затверджена вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (протокол № 12 від 28 травня 2015 року) та узгоджена у Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 6 від 29 вересня 2015 року).

Метою дослідження є вивчення психологічних особливостей розвитку творчого потенціалу особистості школяра, розробка та апробація програми розвитку творчого потенціалу в підлітковому та юнацькому віці в умовах рекреаційного закладу.

Для досягнення означеної мети поставлені такі **завдання** дослідження:

1. Здійснити аналіз теоретичних і емпіричних досліджень «творчого потенціалу» особистості та особливостей його розвитку у сучасній вітчизняній та зарубіжній психологічній науці.

2. Визначити структуру та основні механізми розвитку «творчого потенціалу» особистості школярів різних вікових груп в умовах рекреації.

3. Розробити загальну методику та провести емпіричне дослідження, за допомогою якого дослідити особливості розвитку творчого потенціалу школярів різних вікових груп.

4. Виявити закономірності розвитку та взаємозв'язок таких структурних компонентів творчого потенціалу, як креативність та мотиваційно-особистісний компонент у школярів різних вікових груп в умовах рекреації.

5. Розробити та апробувати тренінгову програму розвитку творчого потенціалу у підлітків та старшокласників в умовах рекреації.

Об'єкт дослідження – творчий потенціал особистості.

Предмет дослідження: особливості творчого потенціалу особистості школярів різного віку та його розвиток в умовах рекреації.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: загальнопсихологічні положення про розвиток особистості у процесі діяльності (Г. С. Костюк, О. М. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн); системний підхід до психологічних процесів і явищ (Б. Г. Анан'єв, Б. Ф. Ломов, В. Д. Шадриков); фундаментальні дослідження проблеми здібностей та їх розвитку в діяльності (Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, Н. С. Лейтес, К. К. Платонов, Б. М. Теплов, О. Я. Чебикін, В. Д. Шадриков); загальнотеоретичні психологічні положення про творчість і творчу особистість (Г. А. Балл, Д. Б. Богоявленська, В. М. Дружинін, В. В. Кліменко, С. Д. Максименко, В. О. Моляко, Я. А. Пономар'єв, В. О. Роменець, С. М. Симоненко, О. К. Тихомиров, В. М. Ямницький та інші); положення психології креативності особистості (Дж. Гілфорд, Л. Б. Єрмолаєва-Томіна, В. В. Кліменко, О. П. Саннікова, П. Торренс та інші); візуальне мислення, візуально-мисленнєву креативність (С. М. Симоненко, О. М. Грек); теоретичні

уявлення про місце мотиваційних процесів у структурі креативності (Д. Б. Богоявленська, В. А. Гузенко, В. М. Дружинін, Н. М. Хазратова, А. Маслоу, К. Роджерс);

Методи дослідження. Для досягнення мети та виконання завдань дослідження використовувалися такі методи: *теоретичні* – аналіз, узагальнення і систематизація теоретичних підходів та емпіричних результатів, що містяться у наукових літературних джерелах; *емпіричні* – спостереження, бесіда, аналіз продуктів діяльності; психодіагностичне тестування, в ході якого використано такі конкретні методики: для дослідження творчих здібностей – методика П. Торренса (модифікований варіант М. О. Холодної), діагностика креативності за методикою Дж. Гілфорда, методика RAT С. Медника, опитувальник для визначення креативності (Е.П. Ільїн); методика «Вивчення мотиваційної сфери» М. В. Матюхіна, для дослідження особистісних характеристик творчого потенціалу – Методика самооцінки творчого потенціалу особистості; Методика оцінки рівня творчого потенціалу особистості; проєктивні особистісні методики.

Для обробки первинних даних ми використовували *методи математичної статистики*: визначення середнього арифметичного, кореляційний аналіз (за критерієм Спірмена). Для перевірки вірогідності різниці середніх значень за вибірками застосовувався t-критерій Стюдента. Процедура обробки даних проводилась за допомогою пакету програмного забезпечення SPSS v 13,0 for Windows.

Інтерпретаційні методи: генетичний та структурний.

Експериментальна база дослідження. У дослідженні брало участь 450 школярів віком від 8 до 16 років. В кожному групі входила однакова кількість досліджуваних.

Наукова новизна одержаних результатів:

уперше встановлено психологічний зміст і структуру творчого потенціалу школяра, що містить: інтелектуально-творчий (візуальна та вербальна креативність), мотиваційно-особистісний та емоційно-вольовий;

визначено, що важливим чинником, який може забезпечувати розвиток творчого потенціалу, є рекреаційний період, як спеціально організований період життя особистості, під час якого школяр не тільки відпочиває, але й отримує, при певному психологічному супроводі, нові стимули і установки для свого саморозвитку і самоактуалізації;

емпірично визначено, що основними детермінантами розвитку творчого потенціалу особистості школяра в умовах рекреації є високий рівень прояву мотивації самоактуалізації і самовдосконалення, адекватна самооцінка, високий рівень розвитку вербальної та візуальної креативності;

виявлені специфічні особливості, механізми та динаміка розвитку творчого потенціалу школярів різного віку;

уточнено поняття «творчий потенціал», «рекреаційний період», «візуальна і вербальна креативність»;

удосконалено теоретичні здобутки щодо розгляду психологічних особливостей розвитку творчого потенціалу особистості школяра різного віку в умовах рекреаційного періоду;

дістало подальшого розвитку уявлення про вікові особливості розвитку креативності у молодших школярів, підлітків та старшокласників.

Особистий внесок автора у роботі, написаній у співавторстві, що полягає у теоретичному аналізі напрямків роботи психологічної служби та завдань, які перед нею стоять в умовах рекреаційного закладу.

Надійність та вірогідність отриманих результатів забезпечувалася всебічним аналізом різних психологічних концепцій і підходів до вивчення творчого потенціалу школярів в теоретичній частині; комплексом емпіричних методів, які відповідають меті й завданням, об'єкту й предмету дослідження, їх валідністю й надійністю, репрезентативністю вибірки; ідентичністю процедури дослідження для всіх членів вибірки; використаних математико-статистичних методів для обробки емпіричних даних.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці діагностичного комплексу для вивчення особливостей розвитку творчого потенціалу особистості школярів та розробки тренінгової програми розвитку творчого потенціалу підлітків та старшокласників, які можна використовувати в роботі психологічної служби дитячих рекреаційних, навчальних та виховних закладів.

Основні результати дослідження були впроваджені в межах навчальних курсів у процес професійної підготовки студентів факультету психологічної освіти Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (акт впровадження № 3390/02 від 26.11.2015 р.), Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (довідка № 01-15/03/1929 від 26.11.2015 р.) та Житомирського державного університету імені Івана Франка (довідка № 1/860 від 27.11.2015 р.). Розроблений тренінг з розвитку творчого потенціалу підлітків було впроваджено в роботу психологічної служби ДП УДЦ «Молода гвардія» м. Одеса (акт впровадження № 920/2/16-15 від 25.11.2015 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження були представлені на Міжнародній науково-практичній конференції «Когнітивні процеси та творчість» (Одеса, 2011, 2012, 2014); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми рекреаційної психології дитинства» (Одеса, 2011, 2012, 2014); XIII Міжнародній науковій психологічній конференції «Психологічні проблеми творчості» (Київ, 2012, 2013); I Міжнародній науково-практичній конференції «Когнітивні та емоційно-поведінкові фактори повноцінного функціонування людини: культурно-історичний підхід» (Харків, 2013); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Психологічні проблеми сприймання» (Київ, 2014); на щорічних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу, аспірантів та студентів Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського (2011-2015р.), на засіданнях кафедри психології розвитку і соціальних комунікацій Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського (2011-2015 р.).

Публікації. Основний зміст роботи викладено в 5 публікаціях, 4 з яких надруковано у наукових фахових виданнях України та 1 у зарубіжному науковому виданні.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Загальний обсяг тексту складає 204 сторінок, основний текст викладено на 175 сторінках. Робота містить 25 таблиць, 12 рисунків, 5 додатків на 12 сторінках. У списку використаної літератури 187 джерел.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми дослідження; визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження; висвітлено наукову новизну роботи, її теоретичну та практичну значущість; наведено дані апробації результатів дослідження; публікації за темою дослідження та структуру роботи.

У першому розділі «Теоретичний аналіз стану проблеми розвитку творчого потенціалу особистості та її дослідження у психології» проведений теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми творчого потенціалу дав змогу проаналізувати підходи до розуміння поняття «творчий потенціал» у сучасній зарубіжній та вітчизняній психології. Слід зауважити, що певного трактування поняття «творчий потенціал» ще не склалося. Прийняття різними авторами за творчий потенціал різних психологічних феноменів приводить багатьох до вибору «найзручнішого» для тієї або іншої наукової дисципліни (або наукового напрямку) трактування творчого потенціалу.

Термін «потенціал» походить від латинського «*potentia*», що означає «сила». Цей термін уперше був використаний у природничо-наукових розробках з фізики як спеціальне позначення наукового об'єкта. Починаючи з 70-х років минулого століття термін «потенціал» досить широко використовується в різних галузях сучасного знання. Як наслідок, у його трактуванні відбивається певний галузевий підхід авторів. *В психологічній науці феномен «потенціал» розглядають як інтегральну властивість у вигляді здібності, що дає змогу людині здійснювати предметну діяльність. Означена властивість є результатом природної й соціальної активності, що стимулюється певними умовами, і зовнішньо проявляється у праці або доцільній діяльності.*

Єдиного погляду на характеристику даного поняття в сучасній психологічній науці немає. У працях Д. Б. Богоявленської, А. В. Брушлинського, Є. Л. Яковлевої є певне ототожнення творчого потенціалу з творчими здібностями людини і розглядається дане явище як необхідна умова творчої діяльності. Особлива увага приділяється характеристикам інтелекту і емоційно-вольовим проявам. Творчий потенціал визначається як інтелектуально-творча передумова до творчої діяльності (Д. Б. Богоявленська).

Найбільш повно сутнісні характеристики творчого потенціалу відображені у рамках інтегративного та стратегіально-діяльнісного підходів. Спираючись на основні положення даних підходів, творчий потенціал особистості визначається як інтегративна властивість особистості, що характеризує міру можливостей здійснювати творчу діяльність, визначає потребу та здатність творчої самореалізації і саморозвитку, а також забезпечує ефективну взаємодію особистості з іншими людьми та високу продуктивність діяльності (В.О. Моляко). Вчений запропонував власну концепцію формування творчої особистості та

реалізації її творчого потенціалу. Творчий потенціал - це саме та система, яка абсолютно прихована від будь-якого зовнішнього спостереження, більш того, сам носій творчого потенціалу іноді мало або зовсім не знає про свої творчі можливості, вважає автор. Про справжні творчі можливості конкретної людини можна говорити тільки на основі проведеної діяльності, отриманих оригінальних творів.

Умовою виявлення і розвитку творчого потенціалу особистості та механізмом реалізації її творчих здібностей є творча активність. Серед низки чинників, що впливають на становлення та реалізацію творчого потенціалу особистості - задатки (як вроджена якість), соціальне середовище (зовнішні умови впливу) і особистісна активність (життєва позиція особистості) - саме останній фактор визначає особистість як унікальну цілісну систему, яка володіє потенціалом безперервного саморозвитку та самореалізації. Тобто, актуальний стан творчого потенціалу залежить від внутрішніх зусиль людини заради культивування в собі творчої потенції.

Існують різні наукові підходи до розуміння структури творчого потенціалу особистості. Ряд вчених (Дж. Гілфорд, П. Торренс, В. Дружинін) у структурі творчого потенціалу центральною складовою визначають креативність - здатність до творчості. У загальному розумінні здатність до творчості ґрунтується на створенні чогось нового, оригінального. Креативність розглядається як властивість мислення та як особистісна характеристика, що виявляється в тенденції до вирішення проблем по-новому, новими засобами, методами. Серед значної кількості видів креативності виділяють три основні: особистісну, соціальну та інтелектуальну. До інтелектуальної креативності відносяться образна та вербальна креативність. В нашій роботі щодо виділення видів креативності спираємось на дослідження візуального мислення в рамках стратегіально-семантичного підходу (С. М. Симоненко) і використовуємо поняття візуальна креативність (С. М. Симоненко, О. М. Грек), яка є специфічною властивістю візуального мислення та емпіричною характеристикою візуально-мисленнєвого образу.

Максимальне виявлення творчого потенціалу виникає в тих ситуаціях, коли людина намагається використовувати нетиповий для себе засіб, метод вирішення проблеми. В. О. Моляко представляє загальну структуру творчого потенціалу, як: задатки, схильності, що виявляються в наданні якихось переваг: інтереси, їх спрямованість і частота; допитливість, прагнення до створення чогось нового, швидкість у засвоєнні нової інформації; прояв загального інтелекту; наполегливість, цілеспрямованість, працьовитість; порівняно швидке і якісне оволодіння вміннями, навичками, майстерністю виконання певних дій; здібності до реалізації власних стратегій та тактик у вирішенні різних проблем, пошуку виходу зі складних, нестандартних, екстремальних ситуацій.

Є. Л. Яковлева розуміє творчий потенціал як особистісну характеристику, але не як набір особистісних рис, а як реалізацію людиною власної індивідуальності. У дослідженні іншого вченого К. В. Петрова встановлено, що в структуру творчого потенціалу входять наступні компоненти: мотиваційний (включає навчально-пізнавальну мотивацію, мотивацію до творчості і мотивацію до саморозвитку) і компонент здібностей, що включає загальні здібності, здібності до творчості в

будь-якому вигляді діяльності і здібності до якогось виду діяльності). Неоднозначність трактування поняття і його структурних компонентів означає, що воно є багатовимірним.

Аналіз основних підходів до визначення структури творчого потенціалу дав можливість виокремити ряд властивостей, що об'єднують всі існуючі структурні моделі та характеризуються як базові компоненти. Виходячи із зазначеного, до структури творчого потенціалу ми відносимо: інтелектуально-творчий, мотиваційно-особистісний та емоційно-вольовий компоненти творчого потенціалу особистості школяра.

Ми зупинимося у своєму дослідженні саме на таких складових творчого потенціалу, як інтелектуально-творчий та мотиваційно-особистісний компоненти розвитку творчого потенціалу школяра.

Існують три точки зору на розвиток креативності в онтогенезі. Згідно з *першою* відбувається поступове безперервне зростання креативності з віком (Є. С. Белова, Л. Ф. Обухова, М. С. Семілеткіна, М. А. Сорокіна, С. М. Чурбанова, Є. І. Щєбланова), виявлено, що дітей з високою креативністю серед шестирічних в два рази більше, ніж серед п'ятирічних. *Друга* точка зору: в міру набуття знань креативність дитини знижується (М. О. Олехнович, М. І. Фідельман, Н. Б. Шумакова, В. С. Юркевич) - діти до 6 років проявляють високу творчу активність, проте до 11 років вона знижується, але при цьому змінюється її якісний характер. Питання набувають структуру гіпотез, звужується їх змістовна широта, але з'являються нові питання, що мають особистісний сенс. З 15 років помітно зростають відмінності у проявах творчої активності. Вчені, які дотримуються *третьої* точки зору, відстоюють уявлення про коливальний характер розвитку креативності. Наприклад, П. Торренс вважає, що піки в розвитку креативності припадають на дошкільний вік (5 років), молодший шкільний вік, а також на підлітковий та старший шкільний вік (9 років, 13 років, 17 років), тобто приблизно кожні чотири роки спостерігається певний підйом у розвитку креативності (Є. П. Ільїн). В роботах С. М. Симоненко доведено, що в підлітковому віці виникають передумови розвитку візуальної креативності, що обумовлюють сензитивність цього віку для розвитку творчих здібностей.

Розвиток творчого потенціалу, за результатами дослідження науковців забезпечується рядом факторів, серед яких виділяють біологічні передумови, особлива організація психологічної діяльності творчої особистості, соціуму та мікросоціуму. Адже, соціум та мікросоціум є найбільш сприятливими умовами прояву творчого потенціалу особистості. Так склалося, що надання психологічної допомоги дітям здійснюється переважно протягом навчального року, супроводжуючи навчальний процес, а період літнього відпочинку залишається без уваги психологів, хоча психологічні труднощі, проблеми, що існують в період відпочинку нікуди не зникають. Більш того, якщо розглядати літній період як час відновлення здоров'я, зокрема психічного, то саме цей період необхідно визнати найбільш сприятливим для надання повноцінної психологічної допомоги, що виступає особливо важливим для закладів організованого дитячого відпочинку, перш за все роботи дитячих оздоровчих центрів, таборів, санаторіїв і т. п.

Рекреаційний період - це період організації життя школяра, під час якого він відновлює (підтримує, зміцнює) своє психічне і фізичне здоров'я. Саме протягом цього періоду школяр має можливість не тільки відпочити, набратися сил, оздоровитися, але й отримати нові стимули і настанови для свого саморозвитку, переосмислити певні етапи свого життєвого шляху, поставити перед собою нові завдання і відкрити нові перспективи своєї подальшої діяльності.

Виходячи з того, що рекреаційне існування обмежене часовим і просторовим інтервалом, воно потребує психологічного супроводу як цілеспрямованої діяльності, спрямованої на збереження психічного здоров'я, самоактуалізацію особистості школяра, розвиток творчого потенціалу (з урахуванням вікових особливостей і провідної діяльності в молодшому шкільному, підлітковому та юнацькому віці).

Якщо розглядати рекреаційний період як час для розвитку творчого потенціалу, самоактуалізації креативних здібностей особистості школярів, то саме цей період необхідно визначити, як найбільш сприятливий, бо саме під час відпочинку є можливість спробувати себе в різних видах творчої діяльності, В зв'язку із цим вивчення творчого потенціалу школярів та його розвиток в умовах рекреаційного закладу набуває особливої актуальності та мають перспективи подальшого науково-практичного втілення.

У другому розділі «Емпіричне дослідження розвитку творчого потенціалу школяра в умовах рекреації» описано процедуру емпіричного дослідження, висвітлено етапи дослідження, обґрунтовано вибірку та методи дослідження, представлено емпіричні дані щодо особливостей розвитку креативних здібностей та особистісних характеристик творчого потенціалу у школярів.

Емпіричне дослідження творчого потенціалу у школярів проводилось в три етапи. *На першому етапі* проаналізовано літературу з проблеми дослідження, визначено структурні компоненти творчого потенціалу та фактори які впливають на його розвиток, підібрані методики дослідження, розроблена процедура емпіричного дослідження, проведено пілотажне дослідження з метою визначення репрезентативності базових методик, створено комплекс психодіагностичних методик, релевантних меті дослідження.

На другому етапі було проведено діагностику особливостей розвитку творчого потенціалу у школярів різних вікових груп та зроблено кількісний та якісний аналіз результатів дослідження за допомогою математичної статистики.

Третій етап включає виділення контрольної та експериментальної групи для розвивального експерименту, а також проведення апробації розробленого тренінгу з розвитку структурних компонентів творчого потенціалу у підлітковому та юнацькому віці в умовах рекреації.

Вивчено особливості розвитку структурних компонентів творчого потенціалу у школярів та встановлено, що значне зростання такого структурного компоненту, як креативні здібності відбувається у віці 9 років, 13-14 років та 16 років. У віці 8, 10-12, 15 років відбувається уповільнення розвитку вербальної та візуальної креативності. Слід зазначити, що розподіл за значущістю структурних компонентів візуальної креативності у молодших школярів, підлітків та старшокласників має однакову структуру: на першому місці стоїть показник продуктивності висунення

візуальних гіпотез, на другому місці - конструктивна активність, на третьому місці – візуальна оригінальність. Але розподіл структурних компонентів вербальної креативності у школярів дещо відрізняється: в молодших школярів на першому місці продуктивність висунення вербальних гіпотез, на другому місці – оригінальність, третім є показник гнучкості; у підлітків - на першому місці за результатами продуктивність висунення вербальних гіпотез, на другому місці – показник гнучкості, третім є оригінальність; у старшокласників - на першому місці показник продуктивності висунення вербальних гіпотез, на другому місці – оригінальність, третім є показник гнучкості.

Статистичний аналіз результатів дослідження структурних компонентів *візуальної та вербальної креативності школярів дозволив встановити*, наявність достовірних відмінностей між показниками вербальної креативності ($t=2,10$, при $t_{кр} = 2,06$, $p<0,05$) та візуальної креативності ($t=2,7$, при $t_{кр} = 2,00$, $p<0,05$) у молодших школярів. Також статистично значущі розбіжності виявлені в групі підлітків за такими показниками креативних здібностей, як візуальна продуктивність у віці 12 та 13 років ($t=3,15$), 11 та 14 років ($t=2,10$ при $t_{кр}=2,06$, $p<0,05$); візуальна оригінальність у підлітків 12 та 13 років ($t=3,8$), 11 та 14 років ($t=2,14$ при $t_{кр}=2,06$, $p<0,05$); гнучкість у досліджуваних 11 та 14 років ($t=2,21$ при $t_{кр}=2,06$, $p<0,05$), вербальна продуктивність у віці 12 та 13 років ($t=2,35$), вербальна оригінальність у підлітків 12 та 13 років ($t=2,08$), 11 та 14 років ($t=2,96$ при $t_{кр}=2,06$, $p<0,05$).

Перевірка достовірності відмінностей у старшокласників за показниками вербальної та візуальної креативності за t -критерієм дозволила виявити статистично значущі різниці між результатами за показниками вербальної продуктивності ($t=2,97$ при $p<0,05$) та вербальної оригінальності ($t=2,99$ при $p<0,05$), візуальної продуктивності ($t=3,40$ при $p<0,05$) та візуальної оригінальності ($t=2,55$ при $p<0,05$).

Аналіз результатів загального показника рівня розвитку креативності у школярів засвідчив, що серед молодших школярів 15% досліджуваних мають високий рівень розвитку креативності, 65% респондентів – середній рівень розвитку та 20% молодших школярів – низький рівень розвитку. Серед підлітків у 40% досліджуваних високий рівень розвитку креативності, у 47% підлітків середній рівень розвитку креативності та у 13% досліджуваних – низький рівень. В групі старшокласників виявлено високий рівень розвитку креативності у 43% досліджуваних, середній рівень – у 50% старшокласників та 7% респондентів 15-16 років мають низький рівень розвитку креативності.

Порівняльний аналіз рівнів розвитку структурних компонентів креативності у школярів дозволив визначити (див.рис.1), *що відбувається розвиток означених компонентів на різних етапах шкільного навчання.*

Досліджено особливості розвитку особистісної сфери у школярів та виявлено, що у молодших школярів найбільш вираженими є мотиви самовдосконалення (бути чесним, розвинутим, розумним ($X_{cp}=0,55$), другими за значущістю є мотиви обов'язку та відповідальності ($X_{cp}=0,36$), третіми є учбово-пізнавальні мотиви (мотиви процесу навчання) ($X_{cp}=0,24$). Значущими мотивами для підлітків є самовизначення та самовдосконалення (самовиховання та самовиправлення) ($X_{cp}=0,52$), благополуччя (прагнення отримувати похвалу від

дорослих та ровесників ($X_{cp}=0,36$) та учбово-пізнавальні мотиви (мотиви змісту навчання) ($X_{cp}=0,32$).

На відмінну від двох попередніх груп у старшокласників серед мотивів визначальними є самовизначення та самовдосконалення (мотиви, пов'язані з уявленням про майбутню професію, бути культурною та вихованою людиною) ($X_{cp}=0,68$), мотивація благополуччя (мотиви, пов'язані з отриманням високооплачуваної професії) ($X_{cp}=0,37$) та учбово-пізнавальні мотиви (мотиви, пов'язані зі змістом учбової діяльності та процесом її виконання) ($X_{cp}=0,35$).

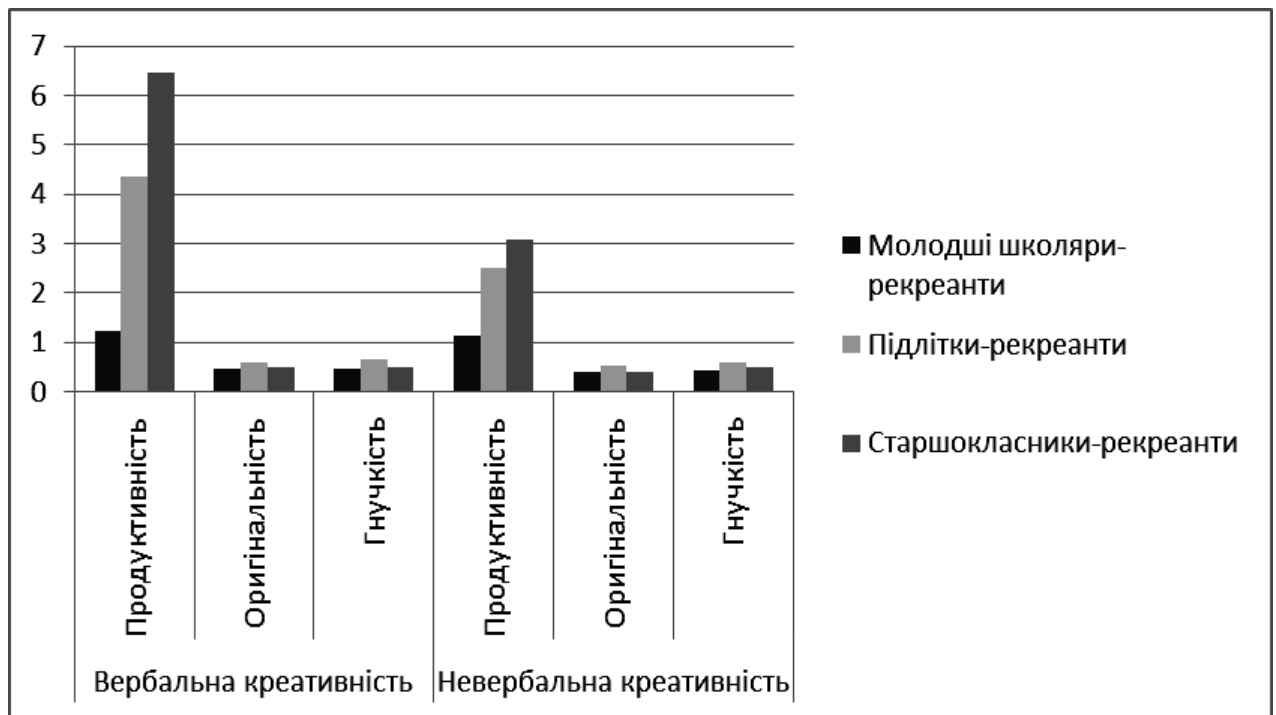

Рис. 1. Розподіл показників розвитку структурних компонентів візуальної та вербальної креативності у школярів

Отже, молодшим школярам притаманні соціальні мотиви (мотиви обов'язку і відповідальності, самовизначення і самовдосконалення), підліткам – вузькоособистісні (мотивація благополуччя) та учбово-пізнавальні мотиви (мотиви змісту навчання), старшокласниками – пізнавальна мотивація учіння (мотиви змісту та процесу навчання).

У підлітків та старшокласників було визначено рівень самооцінки творчого потенціалу та з'ясовано, що у 4% підлітків низький рівень самооцінки творчого потенціалу, у 51% підлітків - середній рівень, 45% підлітків мають високий рівень. У старшокласників розподіл рівнів самооцінки творчого потенціалу наступний: у 62% досліджуваних середній рівень, а у 38% - високий рівень.

Порівняльний аналіз результатів дозволив визначити (див. рис. 2), що особливостями в розвитку мотиваційної сфери у школярів є перевага в усіх вікових групах таких мотивів як мотиви самовизначення та самовдосконалення, мотив благополуччя, мотивація змісту навчання, мотиви обов'язку та відповідальності.

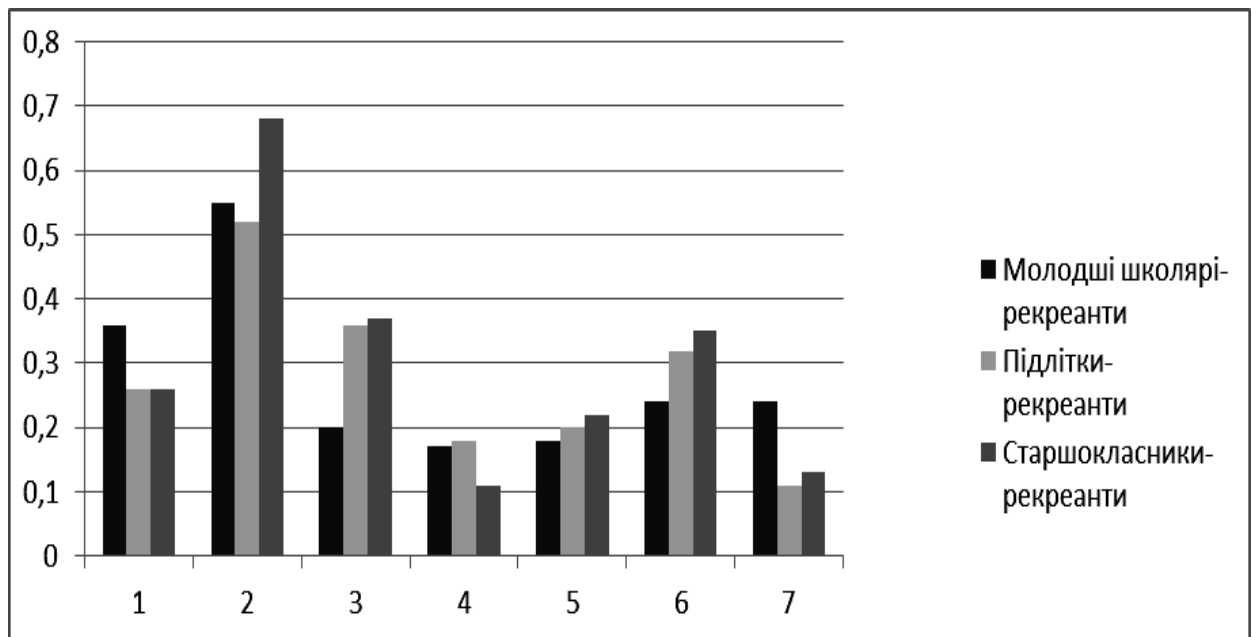

Рис.2. Розподіл показників домінуючих мотивів в мотиваційній сфері у школярів.

Примітка: Умовні позначення показників домінуючих мотивів: 1 – мотиви обов'язку і відповідальності; 2 – самовизначення і самовдосконалення; 3 – благополуччя; 4 – престижу; 5 – мотивація уникнення неприємностей; 6 – мотивація змісту навчання; 7 – соціальні мотиви навчальної діяльності.

У третьому розділі «Програма розвитку творчого потенціалу у школярів в умовах рекреаційного закладу» представлено аналіз взаємозв'язку креативних здібностей та особистісних характеристик творчого потенціалу у підлітків та старшокласників; принципи та напрямки побудови тренінгової програми розвитку творчого потенціалу у підлітків та старшокласників; проведено апробацію та аналіз результатів розвивального експерименту.

Результати дослідження кореляційних взаємозв'язків між показниками структурних компонентів творчого потенціалу констатовано, що у молодших школярів достовірні взаємозв'язки є між показниками продуктивності та мотивами обов'язку та відповідальності ($r=0,46$, $p<0,05$), мотивацією змісту навчання ($r=0,40$); візуальною оригінальністю та мотивацією змісту навчання ($r=0,47$), мотивами благополуччя ($r=0,43$); конструктивною активністю та мотивами обов'язку та відповідальності ($r=0,39$). Тобто, у молодших школярів при домінуванні мотивів обов'язку та відповідальності, мотивів навчання та благополуччя *буде зростати рівень показників креативності*.

Виявлені взаємозв'язки між такими структурними компонентами творчого потенціалу у підлітків 11 років, як оригінальність, категоріальна гнучкість та показниками мотиваційної сфери як мотив обов'язку і відповідальності ($r=0,42$, $p<0,05$), самовизначення і самовдосконалення ($r=0,64$, $r=0,48$, $p<0,05$), мотивація змісту навчання ($r=0,30$, $r=0,56$, $p<0,05$); у 12-річних підлітків взаємозалежними є такі структурні компоненти, як продуктивність та мотивація уникнення неприємностей ($r=0,45$, $p<0,05$), категоріальна гнучкість та мотивація змісту навчання ($r=0,59$, $p<0,05$), візуальна оригінальність та мотив обов'язку і відповідальності ($r=0,52$, $p<0,05$), вербальна оригінальність та мотив обов'язку і

відповідальності ($r=0,55$, $p<0,05$), самовизначення і самовдосконалення ($r=0,56$, $p<0,05$); у 13-річних підлітків взаємозв'язок є між продуктивністю, конструктивною активністю, категоріальною гнучкістю, візуальною і вербальною оригінальністю та мотивами обов'язку і відповідальності ($r=0,44$, $r=0,58$, $p<0,05$), самовизначення і самовдосконалення ($r=0,51$, $r=0,51$, $p<0,05$), мотивація змісту навчання ($r=0,58$, $p<0,05$); у 14-річних підлітків зв'язок є між такими показниками як візуальна оригінальність та мотивами відповідальності ($r=0,45$, $p<0,05$), самовизначення і самовдосконалення ($r=0,69$, $p<0,05$), вербальна оригінальність та мотивами відповідальності ($r=0,48$, $p<0,05$), самовизначення та самовдосконалення ($r=0,51$, $p<0,05$), категоріальна гнучкість та мотивація змісту навчання ($r=0,68$, $p<0,05$), продуктивність та соціальні мотиви учбової діяльності ($r=0,59$, $p<0,05$). Тобто, на рівень розвитку вербальної та візуальної креативності у підлітків значний вплив має домінування таких мотивів, як мотиви самовизначення та самовдосконалення, учбово-пізнавальні мотиви (мотиви змісту навчання) та мотиви обов'язку і відповідальності.

Встановлені взаємозв'язки між структурними компонентами творчого потенціалу у старшокласників 15 років між мотивами обов'язку і відповідальності, мотивами самовизначення і самовдосконалення, мотивами змісту навчання та вербальною і візуальною оригінальністю ($r=0,39$, $r=0,45$, $r=0,42$, $r=0,47$ $p<0,05$); мотивами змісту навчання та категоріальною гнучкістю ($r=0,59$, $p<0,05$); у старшокласників 16 років взаємопов'язаними є такі компоненти, як мотиви обов'язку і відповідальності, мотиви самовизначення і самовдосконалення та вербальна і візуальна оригінальність ($r=0,46$, $r=0,51$, $r=0,48$, $r=0,51$, $r=0,51$, $p<0,05$), учбово-пізнавальними мотивами та категоріальною гнучкістю ($r=0,65$). Тобто, на рівень розвитку креативних здібностей у старшокласників мають вплив учбово-пізнавальні мотиви та мотиви самовизначення і самовдосконалення.

Доведено, що є взаємозв'язок між структурними блоками творчого потенціалу в роботах школярів і визначено, що важливими для розвитку творчого потенціалу школярів є високий рівень прояву мотиваційної тенденції самовизначення і самовдосконалення, особистісний розвиток, адекватна самооцінка, високий рівень розвитку вербальної та візуальної креативності.

Розроблена тренінгова програма розвитку творчого потенціалу у підлітків та старшокласників в умовах рекреації передбачає психологічний супровід. Рекреаційне середовище включає проведення творчих майстерень, метою яких є розвиток у школярів образотворчих, художньо-конструкторських здібностей, нестандартного мислення, творчої індивідуальності, фантазії; розвиток креативності. Психологічний супровід передбачає проведення первинної діагностики, участь у тренінгових заняттях з розвитку структурних компонентів творчого потенціалу, індивідуальну та групову роботу, консультування педагогів-організаторів.

Психологічна тренінгова програма розвитку творчого потенціалу у підлітків та старшокласників в умовах рекреації спрямована на розвиток прагнення до творчого саморозвитку школярів; усвідомлення школярами цінності креативних рис власної особистості, усвідомленню та реалізації школярами своєї унікальності та творчої індивідуальності; формування емоційно-позитивного ставлення до

креативного процесу; розвиток позитивного самоствавлення; розвиток здібностей до генерування нестандартних шляхів рішення проблем в процесі колективного та індивідуального пізнавального пошуку; актуалізація особистісних якостей; розвиток вербальної та невербальної креативності; розвиток емоційно-вольової сфери. Принципами побудови комплексу задач тренінгу є: 1) принципи діяльнісного підходу; 2) принципи стратегіально-семантичного підходу до дослідження візуальної креативності (С. М. Симоненко); 3) принципи стратегіально-діяльнісного підходу (В. О. Моляко) щодо ускладнюючих умов при рішенні художньо-графічних задач; 4) принципи активізації креативності (Е. де Боно); 5) принципи розвивального навчання (О.М. Матюшкіна); 6) принцип активності та дослідницької діяльності; 7) принцип партнерського спілкування. В тренінгових заняттях використані наступні методи: дискусія; міні-лекції; дивергентні задачі; рольові ігри; комунікативні ігри; психогімнастичні та корекційні вправи; методи арт-терапії та тілесної терапії; рефлексія. Тренінг складається з 7 занять, послідовність яких побудована за принципом системності в пред'явленні матеріалу і правил організації розвивального тренінгу. Розвивальний експеримент дав змогу простежити зміни показників структурних компонентів творчого потенціалу у підлітків та старшокласників та визначити ефективність використання тренінгової програми (див. рис.3).

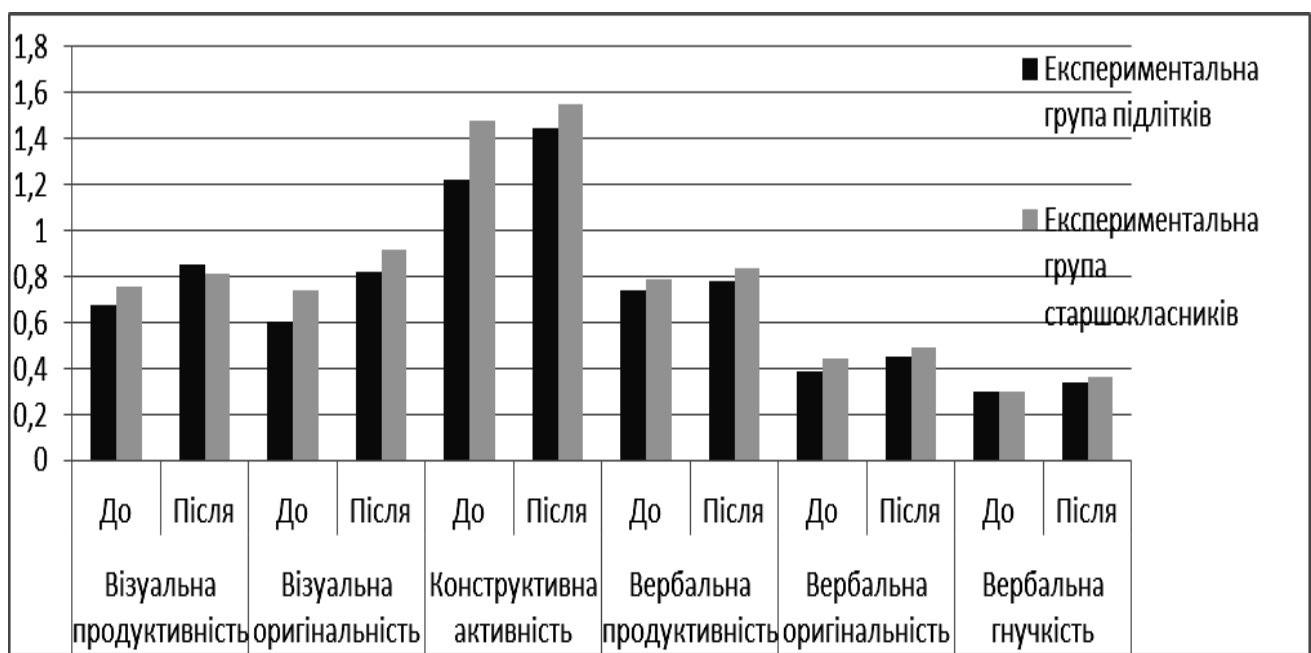

Рис. 3 Розподіл показників структурних компонентів когнітивного блоку творчого потенціалу у підлітків та старшокласників експериментальної групи до і після проведення тренінгу

Після проведення тренінгових програм з розвитку творчого потенціалу відбулися зміни в показниках структурних компонентів творчого потенціалу у рекреантів експериментальних груп, а саме зростання продуктивності висунення візуальних гіпотез (підлітки: від $X_{cp}=0,68$ до $X_{cp}=0,85$), візуальної оригінальності (підлітки: від $X_{cp}=0,60$ до $X_{cp}=0,82$; старшокласники: від $X_{cp}=0,74$ до $X_{cp}=0,92$) та вербальної оригінальності (підлітки: від $X_{cp}=0,39$ до $X_{cp}=0,45$; старшокласники: від

$X_{cp}=0,44$ до $X_{cp}=0,49$), конструктивної активності (підлітки: від $X_{cp}=1,22$ до $X_{cp}=1,45$; старшокласники: від $X_{cp}=1,48$ до $X_{cp}=1,55$).

Результати перевірки отриманих даних у досліджуваних експериментальних груп за t-критерієм Стьюдента свідчать про наявність статистично значущих відмінностей між оцінками за показниками продуктивності висунення візуальних гіпотез ($t = 6,30$, при $t_{кр} = 2,05$), візуальної оригінальності ($t = 5,4$, при $t_{кр} = 2,05$), категоріальної гнучкості ($t = 3,8$, при $t_{кр} = 2,05$), конструктивної активності ($t = 3,8$, при $t_{кр} = 2,05$ $p < 0,05$) до і після тренінгу, що свідчить про позитивні зміни у розвитку структурних компонентів креативності.

Встановлено, що після проведення тренінгової програми також відбулися зміни в оцінках показників структурних компонентів особистісного блоку творчого потенціалу у підлітків та старшокласників експериментальної групи (див.рис.4), про що свідчать статистично значущі відмінності, а саме зростання самооцінки творчого потенціалу (підлітки: від $X_{cp}=32,0$ до $X_{cp}=40,1$, $t=3,60$; старшокласники: від $X_{cp}=32,4$ до $X_{cp}=43,1$, $t=4,8$ при $t_{кр}=2,02$, $p < 0,05$), емоційних характеристик творчого потенціалу та загального рівня творчого потенціалу (підлітки: від $X_{cp}=94$ до $X_{cp}=108$, $t=2,14$; старшокласники: від $X_{cp}=91$ до $X_{cp}=112$, $t=3,47$ при $t_{кр}=2,02$, $p < 0,05$).

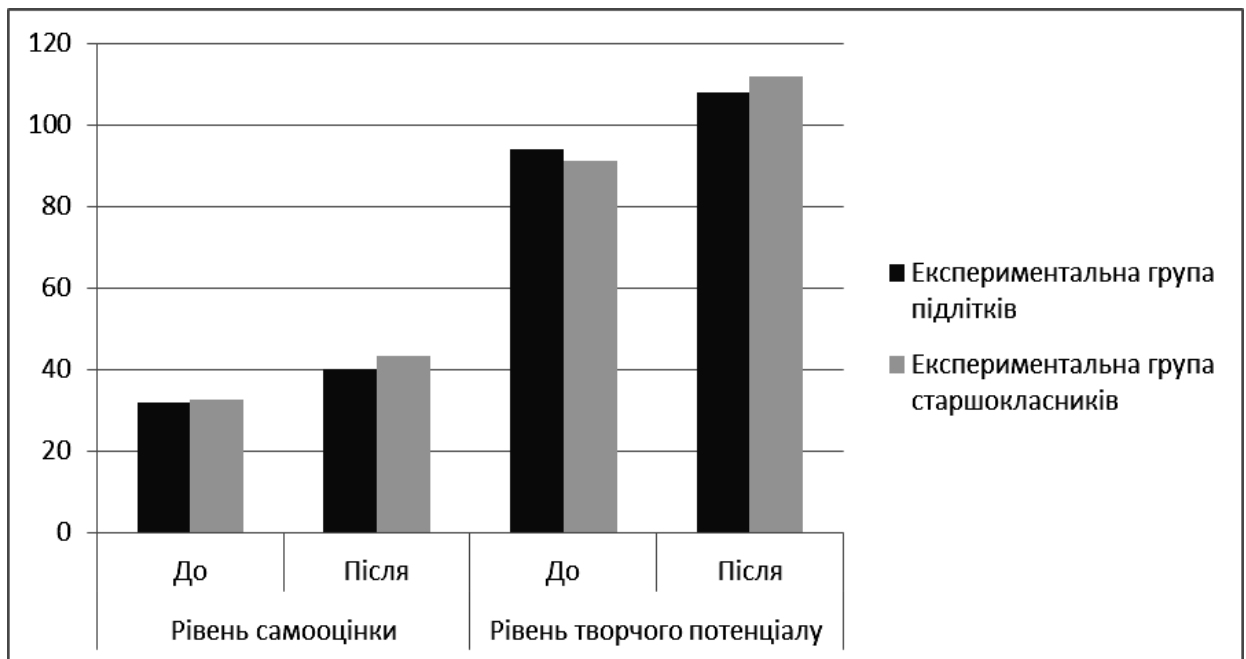

Рис. 4. Розподіл показників структурних компонентів особистісного блоку творчого потенціалу у підлітків та старшокласників експериментальної групи до і після проведення тренінгу.

Таким чином, отримані результати розвивального експерименту підтверджують положення про ефективність використання розробленої програми психологічного супроводу творчої особистості школяра в умовах рекреаційного закладу.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та емпіричне вирішення проблеми розвитку творчого потенціалу у школярів різних вікових груп. Розробка цієї проблеми передбачала уточнення поняття «творчий потенціал», «креативність», «рекреація» «мотивація до творчої діяльності», «творчі здібності» та їх структурні компоненти; дослідження психологічних особливостей розвитку структурних компонентів творчого потенціалу школярів 8-16 років; розробку й апробацію програми розвитку творчого потенціалу школярів підліткового віку в умовах рекреаційного закладу.

1. Визначено, що творчий потенціал є інтегративною здібністю особистості, спрямованою на здійснення творчої діяльності та творчу самореалізацію і саморозвиток в різних галузях людської діяльності, проявляється у творчій активності та є мірою продуктивності у реалізації творчих здібностей особистості. Сутність феномену «творчий потенціал» є провідною характеристикою спроможності людини, що становить її внутрішню, духовну енергію і діяльнісну позицію, спрямовану на творче самовираження та самореалізацію та проявляється у творчій активності до реалізації творчих здібностей особистості. Чинниками, що впливають на становлення та реалізацію творчого потенціалу особистості є: - задатки (як вроджена якість), соціальне середовище (зовнішні умови впливу) і особистісна активність (життєва позиція особистості).

2. Визначено, виходячи з аналізу основних підходів до вивчення структури творчого потенціалу, ряд властивостей, що об'єднують всі існуючі структурні моделі та характеризуються як його базові компоненти. Виходячи із зазначеного, до структури творчого потенціалу ми відносимо: інтелектуально-творчий, мотиваційно-особистісний та емоційно-вольовий компоненти творчого потенціалу особистості школярів. Основними факторами, що забезпечують розвиток творчого потенціалу виступають: біологічні передумови, особлива організація психологічної діяльності творчої особистості, соціуму та мікросоціуму. До останніх, ми відносимо умови рекреаційного періоду. Під *рекреаційним періодом* ми розуміємо період організації життя суб'єкта, під час якого він відновлює (підтримує, зміцнює) своє психічне та фізичне здоров'я. Саме на протязі цього періоду суб'єкт має можливість не тільки відпочити, набратися сил, оздоровитися, але і одержати нові стимули та настанови для свого саморозвитку, переосмислити певні етапи свого життєвого шляху, поставити перед собою нові цілі та відкрити нові перспективи своєї подальшої діяльності і самовизначення.

3. Розкрито, що у розвитку кожної дитини, збереженні і корекції її психічного здоров'я важливу роль може виконувати *психологічний супровід в рекреаційний період*. Змістом якого є розвиток самоактуалізації особистості школяра, його творчого потенціалу (з урахуванням вікових особливостей і провідної діяльності в молодшому шкільному, підлітковому та юнацькому віці). Основними формами роботи психологічної служби рекреаційного закладу є: психодіагностика; розвиток; формування; корекція; психологічне розвантаження школярів; виконання програм особистісного розвитку в рекреаційний (оздоровчий) період. Зміст психологічного супроводу має варіативний та багаторівневий характер.

4. Досліджено емпіричним шляхом особливості розвитку структурних компонентів творчого потенціалу у школярів. Визначено, що значне зростання структурних компонентів креативності відбувається у віці 9 років, 13-14 років та 16 років. У віці 8, 10-12, 15 років відбувається уповільнення розвитку креативності. Виявлено, що у молодших школярів, підлітків та старшокласників переважає середній рівень розвитку креативності (65%; 47% та 50% відповідно). Встановлено, що розподіл за значущістю структурних компонентів візуальної креативності у молодших школярів, підлітків та старшокласників має однакову структуру: на першому місці стоїть показник продуктивності висунення візуальних гіпотез, на другому місці показник конструктивної активності, на третьому місці – показник візуальної оригінальності. Але розподіл структурних компонентів вербальної креативності у школярів дещо відрізняється: в молодших школярів на першому місці показник продуктивності висунення вербальних гіпотез, на другому місці – показник оригінальності, третім є показник гнучкості; у підлітків – на першому місці показник продуктивності висунення вербальних гіпотез, на другому місці – показник гнучкості, третім є показник оригінальності; у старшокласників - на першому місці показник продуктивності висунення вербальних гіпотез, на другому місці – показник оригінальності, третім є показник гнучкості. Цей факт обумовлений, на наш погляд, особливостями системи навчання та розвитком мисленевої сфери.

5. Вивчено особливості розвитку мотиваційно-особистісної сфери школярів та виявлено, що всі вони детермінуються особливостями провідної діяльності школярів певного віку. Так, у молодших школярів найбільш вираженими є мотиви самовдосконалення (бути чесним, розвинутим, розумним), другими за значущістю є мотиви обов'язку та відповідальності, третіми є учбово-пізнавальні мотиви (мотиви процесу навчання). Значущими мотивами для підлітків є мотиви самоактуалізації та самовдосконалення (самовиховання та самовиправлення), мотив благополуччя (прагнення отримувати похвалу від дорослих та ровесників та учбово-пізнавальні мотиви (мотиви змісту навчання). На відмінну від двох попередніх груп у старшокласників серед мотивів визначальними є мотиви самовизначення та самовдосконалення (мотиви, пов'язані з уявленням про майбутню професію, бути культурною та вихованою людиною), мотивація благополуччя (мотиви, пов'язані з отриманням високооплачуваної професії) та учбово-пізнавальні мотиви (мотиви, пов'язані зі змістом учбової діяльності та процесом її виконання).

Доведено, що існує зв'язок між структурними блоками творчого потенціалу в роботах школярів і визначено, що важливими для розвитку творчого потенціалу школярів є високий рівень прояву мотивації самоактуалізації і самовдосконалення, особистісний розвиток, адекватна самооцінка, високий рівень розвитку вербальної та візуальної креативності.

6. Розроблена тренінгова програма розвитку творчого потенціалу школяра в умовах рекреаційного закладу, яка передбачає психологічний супровід. В методичну частину системи психологічного супроводу розвитку творчого потенціалу включено: базову (первинну) психодіагностику (оцінка рівня розвитку структурних компонентів творчого потенціалу); програмування психологічного

розвитку (тренінг з розвитку творчого потенціалу та творчих здібностей; розробка змісту групової та індивідуальної програми творчих видів діяльності у рекреаційному середовищі; моніторинг і оперативна діагностика (організація зворотнього зв'язку про емоційний стан особистості); корекція (використання при необхідності допоміжних психокорекційних методів); настрой (створення сприятливого творчій діяльності психологічного стану); індивідуальне консультування (зняття негативних станів, допомога у вирішенні особистісних проблем та допомога у постановці цілей саморозвитку на перспективу).

7. Показано, що рекреаційне середовище передбачає проведення творчих майстерень, метою яких є розвиток у школярів образотворчих, художньо-конструкторських здібностей, нестандартного мислення, творчої індивідуальності, фантазії; розвиток креативності. Психологічний тренінг з розвитку творчого потенціалу спрямований на розвиток прагнення до творчого саморозвитку школярів; усвідомлення школярами цінності креативних рис власної особистості, усвідомленню та реалізації школярами своєї унікальності та творчої індивідуальності; формування емоційно позитивного ставлення до креативного процесу; розвиток позитивного самоствавлення; розвиток здібностей до генерування нестандартних шляхів рішення проблем в процесі колективного та індивідуального пізнавального пошуку; актуалізація особистісних якостей; розвиток вербальної та невербальної креативності; розвиток емоційно-вольової сфери.

8. Проведено порівняльну діагностику особливостей розвитку структурних компонентів творчого потенціалу у підлітків та старшокласників експериментальної групи до і після тренінгу та виявлено, що відбулися зміни в оцінках показників структурних компонентів когнітивного блоку творчого потенціалу. Встановлені якісні та кількісні зміни в показниках структурних компонентів вербальної та візуальної креативності, а саме зростання продуктивності висунення візуальних гіпотез, візуальної та вербальної оригінальності, конструктивної активності. Таким чином, отримані результати розвивального експерименту підтверджують положення про ефективність використання розробленої програми психологічного супроводу розвитку творчого потенціалу особистості школяра в умовах рекреаційного закладу.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. Перспективним, вважаємо, на подальше поглиблене дослідження мотиваційно-особистісного та емоційно-вольового компоненту творчого потенціалу особистості школярів та розробку програми їх розвитку в умовах рекреації.

Основні положення дисертації відображено у таких публікаціях:

1. Лебединський Е. Б. Психологічні особливості креативного мислення у підлітків-рекреантів в УДЦ «Молода гвардія» / Е.Б. Лебединський // Наука і освіта. – 2010. – № 12. – С. 6–9.

2. Лебединский Э.Б. Актуальные проблемы рекреационной психологии детства / С. Н. Симоненко, Э. Б. Лебединский // Наука і освіта. – 2011. – № 11. – С. 6–9.

3. Лебединський Е. Б. Порівняльний аналіз розвитку креативності у школярів-рекреантів різних вікових груп / Е.Б. Лебединський // Актуальні проблеми

психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К.: Видавництво «Фенікс», 2013. – Т. XII. – Психологія творчості. – Вип. 18. – С. 146–154.

4. Лебединський Е. Б. Психологічні особливості розвитку творчого потенціалу підлітків в умовах рекреації / Е. Б. Лебединський // Наука і освіта. – 2014. – № 12. – С. 17–22.

5. Лебединский Э. Б. Структурные компоненты творческого потенциала и их развитие в подростковом возрасте в условиях рекреации / Э. Б. Лебединский // KazNU Bulletin. Psychology and sociology series. – 2015. – №4 (55). – С. 264–271.

АННОТАЦІЇ

Лебединський Е. Б. Психологічні особливості розвитку творчого потенціалу особистості школяра в умовах рекреації. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2016.

Дисертація присвячена дослідженню психологічних особливостей розвитку творчого потенціалу особистості школярів в умовах рекреації. «Творчий потенціал» розглядається як інтегративна здібність особистості, спрямована на творчу діяльність, творчу самореалізацію і саморозвиток у різних галузях людської діяльності. Проявляється у творчій активності і є мірою продуктивності в реалізації творчих здібностей особистості.

Виділені структурні складові творчого потенціалу, серед яких: інтелектуально-творча складова, до складу якої входить візуальна і вербальна креативність; мотиваційно-особистісна і емоційно-вольова складова. Уточнено поняття «творчий потенціал», «рекреаційний період», «візуальна і вербальна креативність».

Основними чинниками, що забезпечують розвиток творчого потенціалу виступають: біологічні передумови, особливості організації психологічної діяльності творчої особистості, соціум і мікросоціум. До останніх ми відносимо умови рекреаційного періоду, У цей період школяр не тільки відпочиває, але й отримує нові стимули і установки для свого саморозвитку і самоактуалізації в подальшому. Важливу роль у цьому в рекреаційний період відіграє психологічний супровід.

Емпіричним шляхом вивчено особливості розвитку структурних компонентів творчого потенціалу у молодших школярів, підлітків і старшокласників. Доведено, що важливим для розвитку творчого потенціалу досліджуваних є високий рівень мотивації самоактуалізації і самовдосконалення, що впливає на розвиток творчого потенціалу в підлітковому і юнацькому віці. Розроблена і апробована тренінгова програма розвитку творчого потенціалу у підлітків і старшокласників в умовах рекреації. Показано, що саме рекреаційний період як час відпочинку і відновлення є найбільш сприятливим для розвитку творчого потенціалу, самоактуалізації креативних здібностей особистості школярів.

Ключові слова: творчий потенціал, інтелектуально-творчі здібності, мотиваційно-особистісні особливості, рекреаційний період, психологічний супровід, тренінг, молодші школярі, підлітки, старшокласники.

Лебединский Э. Б. Психологические особенности развития творческого потенциала личности школьника в условиях рекреации. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2016.

Диссертация посвящена исследованию психологических особенностей развития творческого потенциала личности школьников в условиях рекреации. «Творческий потенциал» рассматривается как интегративная способность личности, направленная на творческую деятельность, творческую самореализацию и развитие в различных видах деятельности. Проявляется в творческой активности и является мерой продуктивности в реализациях творческих способностей личности.

Проведен теоретико-методологический анализ различных подходов к изучению творческого потенциала и творческих способностей в современной психологической науке, в результате которого были выделены структурные компоненты творческого потенциала: интеллектуально-творческий компонент, в состав которого входит визуальная и вербальная креативность; мотивационно-личностный и эмоционально-волевой компонент. Уточнены понятия «творческий потенциал», «рекреационный период», «визуальная и вербальная креативность».

Детерминантами становления и реализации творческого потенциала личности являются: задатки (как врожденное свойство), социальная среда (внешние условия влияния) и личностная активность (жизненная позиция личности). Основными факторами, что обеспечивают развитие творческого потенциала выступают: биологические предпосылки, особенности организации психологической деятельности творческой личности, социум и микросоциум. К последним мы относим условия рекреационного периода, который мы рассматриваем как период организации жизни субъекта, во время которого он восстанавливает (поддерживает, укрепляет) свое психическое и физическое здоровье. В этот период школьник не только отдыхает, но и получает новые стимулы и установки для своего саморазвития и самоактуализации в дальнейшем. Важную роль в этом играет психологическое сопровождение.

Эмпирическим путем изучены особенности развития структурных компонентов творческого потенциала у младших школьников, подростков и старшекласников. Доказано, что важным для развития творческого потенциала испытуемых является высокий уровень мотивации самоактуализации и самосовершенствования, что влияет на развитие творческого потенциала в подростковом и юношеском возрасте.

Разработана и апробирована тренинговая программа развития творческого потенциала у подростков и старшекласников в условиях рекреации. Показано, что именно рекреационный период как время отдыха и восстановления является

наиболее благоприятным для развития творческого потенциала, самоактуализации креативных способностей личности школьников.

Ключевые слова: творческий потенциал, интеллектуально-творческие способности, мотивационно-личностные особенности, рекреационный период, психологическое сопровождение, тренинг, младшие школьники, подростки, старшеклассники.

Lebedynsky E. B. Psychological features of developing creative potential of student's personality in terms of recreation. - Manuscript.

The thesis for the psychology candidate's degree, speciality 19.00.07 – pedagogical and developmental psychology. – State institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky», Odesa, 2016.

The research focuses on some psychological features of developing creative potential of student's personality in terms of recreation. "Creative potential" is considered to be an integrative personal capability aimed at creative activity, creative self-realization and self-development in various fields of human activity. It is manifested in creative activity and is a measure of productivity in realization of creative capabilities of a personality.

There have been pointed out the structural components of creativity: the intellectual-creative component comprising visual and verbal creativity; the motivational-personal and emotional-volitional components. There have also been ascertained such concepts as «creative potential», «recreation time», «visual and verbal creativity».

The key factors that ensure development of creativity are: biological preconditions, peculiarities of organization of psychological activity of creative personality, society and micro-society. The latter comprise conditions of recreational period, during this period the student does not just relax, but also gets new incentives and settings for self-development and self-actualization in the future. Psychological accompaniment plays an important role in the recreational period.

Empirical research allowed analyzing some peculiarities of developing structural components of creative potential of primary school children, teenagers and high school students. There has been proved that a high level of self-actualization and self-improvement is important for development of creative potential of the testees, which affects development of creative potential in adolescence and youth. There has been developed and tested a training program of developing creative potential of teenagers and high school students in terms of recreation. The research shows that it is the recreational period as the time of rest and recovery that is the most favorable for development of creative potential, self-actualization of creative capabilities of student's personality.

Keywords: creative potential, intellectual and creative capabilities, motivation-personality characteristics, recreational period, psychological accompaniment, training, primary school children, teenagers, high school students.